

Vallás, egyház és a média kapcsolata

BOGNÁR BULCSU

Rendszerelméleti nézőpontból

1970-ben született Pécsen. Felsőfokú tanulmányait a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolán és az ELTE Szociológiai Intézetében végezte, 2003-ban doktorált. Jelenleg a PPKE BTK Kommunikáció Intézetének docense.

¹Vö. Lázár Kovács Ákos: *Az Aetatis novae mint kommunikációs alternatíva?* Távlatok, 2001. Húsvét, 81–88.

²Az *Aetatis novae* jelentőségét jól mutatja, hogy XVI. Benedeknek 2007-es, a tömegtájékoztatás 41. világnapjára küldött üzenete („A gyermekek és a tömegtájékoztatási eszközök: a nevelés kihívása”) is leginkább ezen lelkipásztori határozat gondolamenetét követi.

³Mások mellett ide tartozik a 2002-es második katolikus sajtóhájó, amelyen mintegy százötven katolikus, protestáns és világi médiamunkatárs vett részt; illetve a Református Közéleti és Kulturális Központ (RKKK) által szervezett, *Miért nem képes átörömi az egyház a kom-*

Lassan félévszázada lesz, hogy az egyház, érzékelve a tömegmédiára fokozatosan növekvő jelentőségét a társadalmi kommunikáció területén, maga is állást foglalt a tömegtájékoztatási eszközökkel kapcsolatban. Az 1963-as *Inter mirifica* kezdetű dekrétum, majd az 1971-es *Communio et progressio* című lelkipásztori határozat kiadása, illetve a Tömegkommunikáció Pápai Tanácsának még a hatvanas évekbeli megalapítása is mutatja, hogy az egyház egyre inkább tudatára ébredt a tömegkommunikáció fontosságának. Ennek a folyamatnak kétségtelen betetőzése az 1991-es, II. János Pál pápa *Redemptoris missio* körlevelére hivatkozó *Aetatis novae* című lelkipásztori határozat megjelenése,¹ amely ez idáig a legteljesebb egyházi értelmezése a tömegkommunikáció megváltozott társadalmi jelentőségének és az egyházi kommunikáció szintén alapvetően átalakuló lehetőségének.²

A fentiekben érzékelhető szemléletbeli változást nem csupán az utóbbi évtizedekben megnövekedett számú azon egyházi dokumentumok tükrözik, amelyek célirányosan a tömegkommunikáció kérdésével és ezzel összefüggésben az evangelizáció lehetőségével foglalkoznak. A tömegmédiára szerepét és az egyházi, vallási kommunikáció mozgásterét az átalakuló társadalmi környezetben nálunk is számtalan hazai fórum,³ konferencia⁴ és tanulmány⁵ is tárgyalta az utóbbi időszakban. Ezek során laikusok, hívők, az egyházak képviselői,⁶ kommunikációs szakemberek, sőt, maguk a világi újságírók⁷ is kifejtették nézetüket egyház és média kapcsolatáról. Mindezen munkák többnyire azonos helyzetértékelést fogalmaznak meg, amennyiben a szerzők és résztvevők az egyházi, vallási világértelmezés csekély jelenlétét, súlytalanságát állapítják meg a tömegmédiára által közvetített hírek, információk területén. Többnyire a tekintetben is konszenzus mutatkozik meg ezen megnyilatkozásokban, hogy a vallási szempont határozottabb jelenlétét tartanák kívánatosnak a tömegkommunikációban.

A kérdéssel kapcsolatban kibontakozott vitát szemlélve mindenképpen öröndetes fejlemény, hogy az idő előrehaladtával egyre inkább csökken azon hozzászólásoknak a súlya, amely a vallási nézőpont elégtelen jelenlétét érzékelve a tömegmédiára osztorozásával, tágabban pedig a jelenbeli közállapotok, morális viszonyok pellengérré állításával igyekeznek a kívánt hatást elérni. Feltehetően az *Aetatis novae* lassan begyűrűző szellemiségének is

munikáció falait? című beszélgetés, ahol Révész T.

Mihály, az ORTT volt elnöke nyilatkozott meg.
⁴Lásd a 2005-ös *Média az egyházban, egyház a médiában* című konferenciát, amely a Magyar Katolikus Egyház 21. századi kommunikációs kihívásait vizsgálta.

⁵A teljesség igénye nélkül néhány írás a *Távlatok* folyóirat tematikus blokkjából: Vég Adrienn: *(Ige)hirdetés és reklám(vallás)*. *Távlatok*, 2001. Péter–Pál, 252–260.; Lázár Kovács Ákos: *Az egyház médiafogsága*. *Távlatok*, 2001. Magyarok nagyasszonya, 395–404.; Lázár Kovács Ákos: *A felelősségkérdés a médiadiskurzusban*.

Távlatok, 2001. Karácsony, 617–622.; Kiss Ulrich: *A kommunikáció teológiája*.

Távlatok, 2002.

Karácsony, 129–138.

⁶Többek között ide sorolható az Erdő Péter bíboros kezdeményezésére Budapesten 2008. április 28–29-én megrendezett Európai Püspöki Konferenciák Tanácsa elnökségi ülése, valamint a CCEE és COMECE elnökségeinek találkozója, ahol a résztvevők az egyház és a média kapcsolatát, közelebbről pedig az egyház megjelenését a médiában és az egyház médiahasználatát vizsgálták.

⁷Lásd erről részletesebben a Keresztény Közéleti Aka-

közönhetően az utóbbi időszakban keletkeztek olyan munkák is, amelyek a tömegmédiát jellemzőinek a vizsgálatára vállalkoznak; csatlakozva Tomka Miklós már jóval korábbi időszakra visszamenő, komoly eredményeket hozó kutatásaihoz.⁸ Mégis a megnyilatkozások zöme inkább az egyház alacsony tömegmédiabeli jelenlétének megállapítása mellett elsősorban a tömegmédiaterületén érzékelt, a vallási, egyházi üzenet szempontjából ellenséges tendenciák bemutatását helyezi a középpontba. Ezek az állásfoglalások többnyire kevésbé foglalkoznak magának a tömegmédiaműködésének tágabb társadalmi okaival, noha ennek a modernitás sajátos viszonyrendszerének elemzésétől a vallási szempont erősítésének akarata sem tekinthet el. Vagyis az eddigi diskurzus áttekintéséből az világlik ki, hogy egyház és média kapcsolatának elemzői a tömegmédiának megnövekedett jelentőségét kétségtelenül felismerték, de talán annak jellemzői és a vallási, egyházi üzenetnek a tömegmédiaterületén tapasztalható sikertelenségének mélyebb okai néhány kivételtől eltekintve, kevésbé kerültek az értelmezések középpontjába. Ezen tanulmány gondolatmenete természetesen nem ígérheti, hogy e sok szempontú elemzést kívánó kutatást elvégezheti. A továbbiakban csupán egyház és média kapcsolatának társadalomtudományos vonatkozásainak rendszerelméleti nézőpontú elemzésére vállalkozhatok, mindenekelőtt e megközelítés talán legjelentősebb gondolkodójának, Niklas Luhmann-nak a munkásságára támaszkodva.

A modern társadalom funkcionális differenciálódása — az egységes világtkép polarizálódása

A rendszerelméleti megközelítés azt vallja, hogy egyház és média megváltozott viszonyrendszerének megértése — az elméleti kiindulás társadalomtudományos megközelítéséhez híven — a társadalmi viszonyok változásának a nyomon követésén keresztül lehetséges. A rendszerelméleti megközelítés azt hangsúlyozza, hogy egyház és tömegmédiaviszonyát a modernitással jellemezhető átalakulással, és az ezzel a folyamattal együtt járó társadalmi változással való összefüggésben lehet értelmezni. A modernitás egyik döntő változása pedig az, hogy a vallás hajdani biztos helye a társadalomban megkérdőjeleződik. Abban a korábbi helyzetben, amelyben — miként erre Georg Simmel is rámutat⁹ — a vallás és a társadalom nem volt megkülönböztethető, a vallásos értelmezés bármilyen kérdés kapcsán lehetséges volt. A tradicionális társadalmakban a vallási magyarázat lehetőségét és ezáltal a vallás kompetenciáját nem korlátozta semmilyen tőle függetlenné vált társadalmi részrendszer logikája.¹⁰ Niklas Luhmann arra irányítja a figyelmet, hogy az európai hagyományt évszázadokig megtestesítő rendi társadalom lassú, de folyamatos eróziója feloldja az egységet, az egységes gondolkodást lehetővé tevő társadalmi kereteket

démia szervezésében megtartott *Egyház és média kapcsolatai a világi újságírók szemével* című kerekasztal-beszélgetést, ahol az MTI, a Magyar Rádió, Népszabadság, Magyar Nemzet és a Heti Világgazdaság vezető újságírói fejtették ki álláspontjukat.

⁸Lásd például Tomka Miklós: *A tévénézés, a rádióhallgatás és a napirend*. In: A. V. Dimitrijevič: *A tömegkommunikáció a szocialista társadalom életében*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 160–169.;
úő: *Die ungarischen Medien — und ihre Funktion in der interkulturellen Kommunikation in Mittel- und Südosteuropa*. In: Franz Ronneberger (hrsg.): *Interkulturelle Kommunikation in Südosteuropa*. Südosteuropa-Gesellschaft, München, 1989, 106–117.

⁹Georg Simmel: *Gesammelte Schriften zur Religionssoziologie*. (hrsg. Horst Jürgen Helle) Duncker & Humblot, Berlin, 1989.

¹⁰Nem jelenti ez azt, hogy a korábbi időszakban a természethez fűződő viszony és a társadalmi kommunikáció teljes mértékben a szakralitással jellemezhető lett volna, de a társadalom és a vallás egységét nem veszélyeztették egymással versengő, a vallás értelmezését kétségbe vonó valóságértelmezések.

is.¹¹ A tradicionális társadalmat felváltó modernitás beköszöntével fokozatosan a társadalom egyre bonyolultabb szövetét egyes részterületek sajátos racionalitása határozza meg. Ennek következményeként különböző racionalitásigénnyel kezd el működni a jog, a gazdaság, a nevelés, a tudomány, az ekkor kialakuló, majd a későbbiekben egyre nagyobb szereppel rendelkező tömegmédia is. Mindezen területek ugyanis a saját autonómiájukat tükröző megkülönböztetésekkel (például a jog területén a legitim — nem legitim, a tudományban az igaz — hamis, a gazdaságban a rentábilis — nem rentábilis, a tömegkommunikációban az informatív — nem informatív stb.) az egésztől, az egységéstől eltérő szerveződéseket, önreferenciális rendszereket hoznak létre.¹²

Az európai hagyomány talaján létrejövő modern társadalom funkcionális differenciálódása nem maradt hatástalan a morál és a vallás számára sem.¹³ Ez a társadalmi változás ugyanis olyan autonómiával rendelkező részterületeket alakított ki, amelyek sajátos működése, rájuk jellemző racionalitásának bináris (például a gazdaság esetében a rentábilis — nem rentábilis) megkülönböztetése a moráltól függetlenül jött létre.¹⁴ Vagyis pozitív vagy negatív értéke nem a jó vagy a rossz morális kategóriáit tükrözi; ennek megfelelően a részterületek megkülönböztetéseiből semmiféle ítélet nem fogalmazható meg a helyes cselekvés vagy az élmények kívánatos átélése tekintetében. Ennek csak kizárólag az adott részterület logikája, racionalitása szempontjából van érvényessége. A gazdaság esetében tehát csak a befektetés megtérülése, rentabilitása alapján ítélődik meg a választás, míg mondjuk a tömegkommunikáció esetében a közvetítendő események informatívitásán múlik a kapcsolódás; alapvetően egyik esetben sem mérlegelve morális szempontokat. A modernitás ezen döntő átalakulása tehát magával hozza magának a morális értékelés szerepének visszaszorulását is, amely a morál kérdésével kitüntetetten foglalkozó vallási kommunikáció társadalmi jelentőségét is óhatatlanul csökkenti.

Sokkal lényegesebb azonban arra az átalakulásra rámutatni, amely a hajdan egységes világlátás polarizálódását hozza magával. A modernitás viszonyai között nincs már meg a társadalom azon csúcsa (mint korábban a nemesség vagy a monarcha), vagy azon centruma (például a város a vidékkel szemben), ahonnan az egész egysége mértékadóan és konkurenciamentesen ábrázolható lenne. Mivel megszűnt a társadalmi világ azon egysége, amely a társadalom egészét reprezentálhatná, a modernitás beköszöntével a hajdan (a vallás által meghatározott) monokontextuális gondolkodást egy polikontextuális gondolkodás váltotta fel.¹⁵ Minden részrendszernek (jog, gazdaság, vallás, tömegmédia stb.) megvan az a sajátos megkülönböztetése, amely sajátos racionalitása szempontjából értelemmel bíró kommunikációs aktusokat hoz létre. Ennek érvényessége azonban csak a részrendszer határáig tart, és

¹¹Niklas Luhmann: *Die Beobachtungen der Moderne*. VS Verlag, Wiesbaden, 2006.

¹²Niklas Luhmann: *Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Gesellschaftstheorie*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1987.

¹³Természetesen a vallás és a morál történetileg nem mindig fedi le egymást, miként erre Luhmann több témába

vágó elemzése is rámutat. Többek között: *Religion*. In

uő: *Soziologische Aufklärung 4. Beiträge zur funktionalen Differenzierung der Gesellschaft*. Westdeutscher Verlag, Opladen, 1994, 225–276.

illetve Luhmann: *Die Ausdifferenzierung der Religion és Ethik als Reflexionstheorie der Moral*.

In uő: *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft*. Band 3. Suhrkamp, Frankfurt am

Main, 1993, 259–357. és 358–447.; Niklas Luhmann: *Die Geheimnisse der Religion und die Moral*. In uő: *Die Gesellschaft der Gesellschaft I–II*.

Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1998, 230–249.

¹⁴Niklas Luhmann: *Die Gesellschaft der Gesellschaft I–II*. i. m.

¹⁵Niklas Luhmann: *Die Weisung Gottes als Form der Freiheit*. In uő: *Soziologische Aufklärung 5. Konstruktivistische*

nem rendelkezik meghatározó szereppel a többi részrendszer működése szempontjából. A modernitás polikontextuális gondolkodása tehát nem enged meg olyan pozíciót, amelyből a tudás autoritással képviselhető lenne.¹⁶

Ennek a társadalmi változásnak a következménye különösen erőteljesen jelenik meg a vallás és az egyház vonatkozásában. Hiszen a modernitás funkcionális differenciálódásával éppen a vallási, egyházi értelemadásnak az egész társadalomra érvényes értelemadási képessége szűnik meg. A rendszermélet nyelvén fogalmazva, a vallás a megváltozott társadalmi körülmények között, a modernitás funkcionálisan differenciálódó viszonyai között bizonyosan nem határozhatja meg az egyes részterületek működését, hiszen ez esetben azok autonóm működését, sajátos racionalitásuk érvényesülését veszélyeztetné, amely a modernitás bonyolult kapcsolódásokat megengedő komplexitásának csökkenéséhez vezetne. A vallási rendszer ilyen módon az egykor egészet meghatározó pozíciója helyett a modernitás társadalmi viszonyai között egyike lesz a rendszerszerű elkülönüléseknek.¹⁷ A modernitás legfőbb jellemzője, hogy a társadalomban senki sincs olyan pozícióban, ahonnan a saját megkülönböztetése érvényesnek tűnhet. Tehát minden megkülönböztetés, amelyet valaki megfigyelésre és leírásra használ, ugyanúgy megfigyelhető. (A rendszermélet terminológiáját használva egy ilyen megfigyelő megfigyelésénél mindig látható, hogy az a saját megkülönböztetésével mit láthat és mit nem.)

Az elkülönült társadalmi rendszerek kapcsolódásai — a vallási kommunikáció sajátos racionalitása

Mindez azonban — sokak félelmével szemben — nem vezet önkényességhez és tetszőlegességhez. A modernitás bonyolult szövetű tagozódása csak a hajdan egységes megfigyelési struktúrával jellemezhető hagyományos társadalom perspektívájából nézve tűnik az „anything goes” területének. A megfigyelések, vagy másképpen, a világtértelemezések struktúrája értelemmel bíró megkülönböztetések rendszerét adja ki. Minden rendszer érvényesíti saját autonómiájából saját megkülönböztetését, amely kevés teret ad a tetszőlegességnek, hiszen az az adott rendszer adekvát működését és művelti autonómiáját veszélyeztetné. Lényeges kiemelni, hogy a modernitás megjelenésével lejátszódó ezen társadalmi változásból nem következik az, hogy megszűnne a kapcsolódás az egyes részterületek között. A társadalom egészen belül a kölcsönös függőség (interpenetráció) megteremti a kapcsolódásokat az egyes, funkcionálisan elkülönült egységek (gazdaság, jog, tudomány, tömegmédiá, nevelés, vallás, művészet stb.) között. De az egykor a világ egységét tételező hagyománnyal szemben itt már nem az egyben való feloldódás, hanem az egyes elkülönült rendszerek

Perspektiven. Westdeutscher Verlag, Opladen, 1990, 77–94.

¹⁶Niklas Luhmann: *Die Weisung Gottes als Form der Freiheit*, i. m.

¹⁷Niklas Luhmann: *Religion*. In uő: *Soziologische Aufklärung 4. Beiträge zur funktionalen Differenzierung der Gesellschaft*, i. m., illetve: Luhmann: *Die Religion der Gesellschaft*. Suhrkamp. Frankfurt am Main, 2002.

¹⁸A vallási kommunikáció ezen kettős, autonómiát és kölcsönös függést is magában foglaló kettőségére lehet példa az, ahogyan a megváltozott társadalmi környezetre való reagálásként az egyház hívőknek szóló üzeneteiben a pokol tematizálása nagyon erőteljesen visszaszorult az utóbbi időszakban. (Erőről lásd részletesebben Luhmann: *Funktion der Religion*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1977. illetve uő: *Kontingenz als Eigenwert der modernen Gesellschaft*. In uő: *Die Beobachtungen der Moderne*, i. m. 93–128.)

¹⁹A vallás rendszerelméleti elemzését, Luhmann perspektíváját taglaló munkájában (*Rendszerelmélet — ember — valóság*. Teológia, 2003. 3–4. 129–146.) erre Rokay Zoltán is rámutat.

²⁰Niklas Luhmann: *Die Realität der Massenmedien*. 2., erweiterte Ausgabe.

működőképességét segítő, de az elkülönült területek (értelmezési) autonómiáját kifejező kapcsolódások jönnek csak létre.

Magától értetődően ez a megváltozott viszonyrendszer érvényes a vallási rendszer területére is. A vallási kommunikáció sajátos racionalitásának elkülönülése és a többi rendszerrel való kölcsönös függőségének kettősége¹⁸ a modernitás kikerülhetetlen adottságát jelenti. Miként a megfigyelői pozíció megsokszorozódása is olyan tényező, amellyel a vallási kommunikációnak is számot kell vetnie, és ami nélkül a társadalmi jelenségek és ennek jelentőségének megértése nem lehetséges. Ekképpen ahhoz, hogy az egyház vagy a vallási kommunikáció egésze képes legyen reagálni a modernitás sokirányú kihívásaira, elengedhetetlen, hogy a vallási rendszer reflektáljon a kívülről jövő megfigyelésekre. Természetesen maga a vallási rendszer és maga az egyház is képes arra, hogy azokat, akik megfigyelik, a hívő — nem hívő sémával viszont megfigyelje, de bizonyos, hogy ezzel a megfigyeléssel nem lesz képes adekvát módon megragadni azt, hogy mások (legyenek azok szociológusok, vagy más társadalmi rendszerek logikáját képviselők) milyen megkülönböztetéssel figyelik meg.¹⁹ Ennek a reflexiónak a képessége a feltétele azonban annak, hogy a vallási rendszer saját autonómiáját megőrizve képes legyen a modernitás viszonyai között is olyan társadalmi kapcsolódásokat létrehozni, amely saját racionalitásának minél sikeresebb társadalmi megjelenítését eredményezi. Nyilvánvaló, hogy a fenti megállapítások a tömegmédiá mint társadalmi részrendszer összefüggésére is érvényesek. Egyház és média sikeresebb kapcsolódásának tehát elengedhetetlen feltétele, hogy a reflexió képessége, illetve ennek a másféle logikának, különböző racionalitásnak az alapján szerveződő rendszernek a megértése erősödjön. Annál inkább is, mivel a modernitás megváltozott viszonyrendszerében — miként ezt a különböző egyházi dokumentumok, így az *Aetatis novae* is megállapítja — az egyház egyre inkább ráutalt a tömegmédiának a vallási üzenetet közvetítő szerepére.

A kérdés különleges fontosságát az adja, hogy a modernitás viszonyai között kidifferenciálódó tömegmédiá egykor még csak partikuláris szerepe manapság egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a társadalom működésének és a társadalmi kommunikáció tartalmának a tekintetében. Miként erre mások mellett Luhmann is rámutatott, amit a társadalomról, sőt a világról tudunk, arról leginkább a tömegmédiákon keresztül értesülünk.²⁰ Azon tömegmédiák közvetítésével tájékozódunk, amely a kommunikáció terjesztéséhez a megsokszorozás technikai eszközeit használja, és amely olyan kommunikációs műveleteket képez, amely során küldő és fogadó között az interakció nem egymás jelenlétében jön létre. A hagyományos társadalmak személyes kommunikációjának háttérbe szorulásával döntő változások történnek a társadalmi kommunikáció egészének szerveződése, kiterjedése szempontjára

²¹Niklas Luhmann: *Die Massenmedien und ihre Selektion von Selbstbeschreibungen*. In uő: *Die Gesellschaft der Gesellschaft I-II*. i. m. 1096–1109.

²²A hírek e tanulmányban képviselt felosztása mellett lehetséges más szempontú értelmezés is. Egy szintén lehetséges csoportosítást lásd részletesebben Angelusz Róbert tanulmányában: *Amíg híreként megjelentek...* Jel-Kép, 2003/3. 3–23.

**A tömegmédiá
és az újdonság,
a meglepetés**

ból. A személyes kapcsolat megszűnésével létrejövő kommunikáció súlyának megnövekedése azért következik be, mert ezáltal a kommunikáció sokkal nagyobb szabadságfokkal rendelkezik. Az ekképpen létrejövő kommunikációs lehetőségek megsokszorozódása másrészt azonban azzal is együtt jár, hogy a kontrollálása csak egy, a tömegmédiá belső logikáját tükröző valóságkonstrukcióval lehetséges. A tömegmédiá realitása ebben az összefüggésben ennek a rendszernek a saját műveleteit jelenti. Annak a sajátos megkülönböztetésnek a struktúráját, amely bináris kódjával, az informatív — nem informatív megkülönböztetéssel szelektálja a tömegmédiában folyó kommunikációt. Az elmúlt évtizedek tendenciája azt mutatja, hogy a modern társadalom önleírása egyre inkább a tömegmédiá sajátos törvényei szerint történik: a tömegmédiá folyamatosan érkező hírei határozzák meg, mi történt és mi történik a világban.²¹

A tömegmédiá és a vallási kommunikáció

Természetesen az információk tengerében nem minden hír lesz a tömegmédiá számára érdekes. A szelekciós elv, amely a médiá működését meghatározza, három értelmi dimenzióban foglalható össze.²² A tárgyi dimenzióban a kvantitatív adatoknak van kitüntetett jelentősége. A médiá a könnyen számszerűsíthető adatokról, a GDP-ről, az inflációról, a bérek növekedéséről, csökkenéséről, különösen pedig a nagy számokkal jellemezhető, az emberekre veszélyt jelentő katasztrófákról (tömegkarambol, milliós károk stb.) számol be szívesen. Ennek a szelekciós elvnek a hatása az egész társadalomra kiterjed. Ahogy Luhmann fogalmaz, végeredményben ezáltal a társadalom egyfajta „statisztikai depresszióba” süllyed: minden többlet, növekedés, amelyről a tömegmédiá beszámol, egyúttal a korábbi, megelőző csökkenését hozza magával. (Gondoljunk csak arra, hogy a tömegmédiá valóságkonstrukciójában már maga a növekedés lelassulása is szerencsétlenséget idéző hírként jelenik meg.) Talán még érdekesebb az, hogy mindez a több-kevesebb paradoxonához vezet. Ez a változás paradoxona az emberek identitását is formálja, amely egyre inkább etnocentrikus jegyeket mutat (lásd például az amerikai társadalom reagálását az iraki háború elindítására), másrészt ez az egyes emberek jelentőségének túlértékeléséhez vezet az események dramaturgiájának értékelésében.

A tömegmédiá működésének időbeli dimenziója az újdonságra, a meglepetésre helyezi a hangsúlyt. Az új hír magától értetődően újabb híreket szül, és a tömegmédiá ezeket a híreket olyan széles körben igyekszik elterjeszteni, hogy ezáltal társadalom-szerte szociális redundanciát okoz, amely magával hozza az újabb információkra való szükségletet. A tömegmédiá így állítja elő azt a szükségletet, amely az immár redundáns információt új információval pótolja. (Ahogy Luhmann fogalmaz, a „fresh money és new infor-

²³Niklas Luhmann: *Die Realität der Massenmedien*, i. m. 44.

A tömegmédiátársadalmi dimenziója

²⁴Niklas Luhmann: *Die Massenmedien und ihre Selektion von Selbstbeschreibungen*, i. m. 1100.

Tömegmédiátársadalmi dimenziója

mation" a modern társadalmi dinamika központi motívuma.²³) A modern időstruktúra sajátossága a múlt–jövő séma dominanciája, a világidő uniformizálása, a gyorsulás, az egyidejűség kiterjesztése a nem-egyidejűre, mindazok a tényezők, amelyek jórészt a tömegmédiátársadalmi működésével függnek össze. (Ez határozza meg a gazdaság, a politika, a tudomány és a művészet neurotikus kényszerét is az újdonságra.) Magától értetődően az időbeli dimenzióra is érvényes az a paradoxon, amit a tárgyi dimenzió kapcsán jeleztem: azáltal, hogy az időben valami új értékelést kap, azáltal valami más régivé válik. Ebből következően minden új már a megszületése pillanatában saját magát már régivé is alakítja.

A tömegmédiátársadalmi dimenziója pedig mindenhol konfliktust jelenít meg, szemléljük akár a nagypolitikáról tudósító híreket, vagy a médiafogyasztók közvetlen közeléből származó információkat. (Gondolhatunk itt arra, hogy az emberek közvetlen életvilága csak akkor lesz érdekes a tömegmédiátársadalmi számára, ha ott valami rendkívüli, szokatlan, többnyire az életvilág zavarát jelző konfliktus bontakozik ki; míg a szokványos, de mégiscsak tipikus, az emberek hétköznapi környezetére jellemző eseménysorok nem rendelkeznek hírértékkel.) A tömegmédiátársadalmi működése, három dimenzióban áttekintett szelekciós elvének köszönhetően, a társadalom állandó nyugtalanságát, irritáltságát, izgatottságát eredményezi. Annak a szintjén, amit kommunikálunk és az, ami kommunikatív kapcsolódásokat eredményez, a társadalom egy saját magát lázba hozó, saját magát riasztó társadalomként jelenik meg. Ahogy Luhmann fogalmaz, a társadalmat egy sajátos skizofrénia jellemzi.²⁴ A társadalom magában a kettős kívánság skizofréniaját reprodukálja: az újdonság, változás hangsúlyozása azt hozza magával, hogy arra törekszik, hogy részt vehessen a változásokban, másrészt a tömegmédiátársadalmi irritációt, félelmet keltő valóságkonstrukciójára való reagálásképpen azt is szeretné, hogy mindezen változások következményeitől védve legyen.

Nem nehéz belátni, hogy a tömegmédiátársadalmi ezen sajátos szelekciós elvei nem kedveznek a vallási tartalmú információknak a tömegmédiátársadalmi rendszerében való megjelenésének. Erőteljesebben fogalmazva, a vallási kommunikáció legfőbb tartalmi éppen ellentétesek a modernitásban kiszelektálódó tömegmédiátársadalmi működési elveivel. A vallási kommunikáció ugyanis éppen nem a kvantitatív összefüggéseket hangsúlyozza, hanem a kvalitatívát. Nem a növekedés, vagy csökkenés, hanem az Evangélium egyedi, egyszeri és általános érvényességű, nem számszerűsíthető üzenete áll a középpontban. A vallási kommunikáció tartalma másrészt pedig nem az újszerű, újdonság értékű üzenetet emeli ki, hanem egy több ezer éves hagyomány lényeges jegyeiben változatlan üzenetét kívánja közvetíteni a társadalom felé. Vagyis olyan információ a legfontosabb számára, amely a tömegmédiátársadalmi szelekciós folyamatában nem rendelkezik hírértékkel. Harmadrészt pedig a vallási, egyházi kom-

munikáció hangsúlyozottan nem a társadalmi világ konfliktusait helyezi a középpontba, hanem ezzel ellenkezőleg, a konszenzus, a társadalmi harmónia lehetőségét emeli ki. Mindezek a tényezők jórészt magyarázni tudják az egyházi kommunikáció vitán felül álló sikertelenségét a tömegmédiá területén. A tömegmédiá működési elvei tehát kétségtelenül szűk keretet adnak az egyházi kommunikáció sikerességének a média rendszerén belül. Mindezek a jellemzők azonban egyáltalán nem zárják ki, hogy az egyházi kommunikáció a megfogalmazott üzenetet az emberekhez eljuttathassa. Sőt, a tömegmédiá sajátos racionalitása olyan jegyekkel rendelkezik, amelyek áttételesen változatlanul komoly lehetőséget kínálnak a vallási üzenet számára a modernitás alapvetően megváltozott viszonyai között is.

A tömegmédiá szelekciós mechanizmusa és társadalmi funkciója

Ez a mozgáster a tömegmédiá szelekciós mechanizmusából és társadalmi funkciójából következik. Az utóbbi vonatkozásban a tömegmédiá működésének hasznossága a modern társadalmi dinamikához kapcsolódik. A tömegmédiá újdonságra, izgalomra összpontosító szelekciós mechanizmusa ugyanis ébren tartja a társadalmat. Működésével függ össze, hogy a modern társadalom állandóan megújuló készséggel rendelkezik arra, hogy a meglepetésekre, működési zavarokra reagáljon. Ennyiben a tömegmédiá hozzáilleszkedik más funkciórendszerek, mint a gazdaság, a politika, a tudomány azon felgyorsult dinamikájához, amely a társadalmat folyamatosan újabb problémákkal, kihívásokkal konfrontáltatja. Másrészt azonban a tömegmédiá működésének van egy másik, különösen a vallási kommunikáció szempontjából nem elhanyagolható következménye. Mint erre a korábbiakban utaltam, a tömegmédiá tipikus témakezelése nem csupán izgalomban tartja, riasztja is az embereket.²⁵ Olyan bizonytalanságot, félelmet kelt bennük, amelynek feloldására a tömegmédiá működése egyáltalán nem vállalkozhat. Ez mellett többnyire jórészt fogódzók nélkül hagyja az embereket saját helyük, szerepük, identitásuk vonatkozásában is.

Végül nem elhanyagolható hatású a tömegmédiá egyik további sajátossága, amely az információk közvetítésének és létrehozatalának napi gyakoriságából és a hír, az újdonság termelési tempójából adódik. Ez a felfokozott tempó ugyanis kizárja, hogy a közönség, a média fogyasztóinak véleményét megkérdézzék. Ebből adódóan a tömegmédiá szervezeteinek leginkább feltételezésekre kell hagyatkozniuk az emberek véleményével kapcsolatban. Mindaz, ami a tömegmédiá tartós hatásának eredményeképpen létrejön, képes egyfajta „közvéleményt” konstruálni. Ez hozza létre a valóság egy leírását, egy világtérképezési konstrukciót, és ez az a realitás, amely mentén a társadalom orientálódik.²⁶ Mindazonáltal változatlanul kérdés, hogy az egyének valójában mit tudnak és mit gondolnak. További kérdés az is, hogy mennyire határozza meg a gondolkodásukat az, amiről a tömegmédiá nem tudósít, ami láthatatlan marad.

²⁵A negatív tartalmú hírek jelentőségéről a tömegkommunikáció folyamatában lásd részletesebben: Tóth Péter: *Miért vonzó a rossz hír? Az adaptív algoritmusok szerepe a médiahasználó választásában.* Médiakutató, 2005 tél.

Az információk közvetítésének és létrehozatalának gyorsasága

²⁶Niklas Luhmann: *Die Konstruktion der Realität und Die Realität der Konstruktion.* In uő: *Die Realität der Massenmedien,* i. m. 138–168.

Vallási értelemadás a tömegmédiában

A tömegmédiája jegyeinek fenti két sajátossága két vonatkozásban nyit teret a vallási kommunikáció, a vallási értelemadás számára. Ebben a polikontextusos gondolkodás által jellemzett modernitásban a tömegmédiája erőteljesen meggyengíti az egyének értelemadásának a lehetőségét. A hagyományos társadalmak konkurencianélküli vallásos világértelmezését az instabilitás, az értelmezések sokfélesége váltja fel. (Ahogy Luhmann találóan fogalmaz: a monumentumok helyett már csak azok a momentumok maradtak meg, amelyek egy bizonyos tudást megalapozhatnak.²⁷) Ezek a változások azok, amelyek másrészt változatlanul megőrzik a vallás értelemadási képességét, amennyiben az a bizonytalanságból, a kiszolgáltatottságból való kikerülés útjait kínálja. Természetesen nem lehet attól a kétségtelen változástól eltekinteni, hogy ezt a vallási értelemadást az egyház már bizonyosan nem a társadalom egésze számára kínálhatja, hanem csak azoknak, akik nyitottak az értelemadás ezen módjára. Ehhez a racionális társadalmakhoz mérten szűkebb körű értelemadásnak a sikerességéhez azonban elengedhetetlen, hogy az egyház által irányított vallási kommunikáció képes legyen reagálni a modernitás és a tömegmédiája funkcionális sajátosságaira. Vagyis az szükséges, hogy a tömegmédiája működési elveihez illeszkedve, de saját autonóm megkülönböztetését fel nem adva, határozottabban megmutatkozzon ezen kommunikációs csatornában is, vállalva az üzenet sajátosságából adódó pozíciókat is.

²⁷Niklas Luhmann: *Die Massenmedien und ihre Selektion von Selbstbeschreibungen*, i. m. 1104.

Tömegmédiája és személyközi kommunikáció

A tömegmédiája működésének azon jellemzője, amely az egyénnel folytatott közvetlen kommunikáció nélküli közvéleményt létrehozza, kínálja fel a vallási kommunikáció másik mozgásterét. A közvélemény ugyanis az emberek valóságértelmezésének csak egy szegmensét jelenti, hiszen a tömegmédiája által megjelentett, részben általa konstruált közvélemény nem fedi le az embereknek a világról és magukról alkotott képének egészét. Annál kevésbé, mivel az emberek értelemadásának egy része a tömegmédián kívül zajlik. Vagyis a tömegmédiája növekvő jelentősége sem marginalizálta teljes mértékben a személyközi kommunikáció szerepét. Ez pedig a média mellett legalább olyan hangsúlyos területe a világértelmezéseknek, és ez az a viszonyrendszer, ahol a vallási kommunikáció a tömegmédiájának a vallási rendszer számára kedvezőtlen szelekciós folyamatától függetlenül leginkább megnyilvánulhat. Ez a társadalmi kommunikáció azon területe, ahol a tömegmédiája számára láthatatlan, a tömegmédiájában nem artikulált kommunikációs üzenetek is teret kapnak. Feltehetően az emberek identitásának formálódása szempontjából legalább akkora súllyal, mint a tömegmédiája üzenetei által.